

ARBEIDSKONFLIKT I SKYGGEN AV 2. VERDENSKRIG: MORITZ RABINOWITZ OG FAGBEVEGELSEN HAUGESUND.

Øystein Nilsen

I gründeren Moritz Rabinowitz' syn på forholdet mellom arbeider og arbeidsgiver passet ikke fagforeninger inn. Høsten 1938 hadde han skiftet mening.

RABINOWITZ SOM ARBEIDSGIVER

De siste årene har det vært mye oppmerksomhet rundt den særpregede norsk-jødiske forretningsmannen Moritz Rabinowitz som slo seg ned i Haugesund i 1911 for å selge klokker, sko og klær. Rabinowitz ble en gründer: I 1939 eide han dressforretninger i tre byer

Moritz Rabinowitz legger ned grunnsteinen til Condor-fabrikken.
Foto: Karmsund folkemuseum.

foruten Haugesund, og hadde fått bygd en moderne konfeksjonsfabrikk i Flotmyrgaten med nærmere hundre ansatte.

Både i Jon Haukelands/Tore Vollans mye omtalte og roste dokumentarfilm om Rabinowitz og i Øyvind Bjørnsøns bind av Haugesunds historie skildres Rabinowitz' syn på arbeidsgiverrollen. Han hadde et nærmest faderlig syn på forholdet mellom arbeidsgiver og ansatte. Arbeidsgiveren skulle sørge godt for sine arbeidere, men disse måtte ikke la seg oppagitere til uforstandige handlinger, skriver han i en brosjyre han ga ut i 1933. Han advarer arbeiderne mot det han kaller "vilkårlige konflikter". Han er skeptisk til "økonomiske organisasjoner som vil hindre individets handlefrihet". Her må han også mene fagforeninger. Når det gjelder offentlige funksjonærer, vil han fjerne streikeretten fullstendig og innføre tvungen voldgift. I denne lille artikkelen vil jeg legge fram nytt stoff jeg har funnet om Rabinowitz' forhold til fagbevegelsen i Haugesund i 1930-årene.

FAGBEVEGELSEN I HAUGESUND PÅ OFFENSIVEN

I oppgangstiden mellom 1910 og 1920 oppsto en rekke større og mindre fagforeninger i Haugesund, som med blant annet streiketruassel som våpen forsøkte å få til kollektive avtaler med bedriftseierne om lønns- og arbeidsvilkår. Da den store og langvarige økonomiske krisen satte inn i 1920-21, gikk de fleste fagforeninger i Haugesund under.

Fra 1930 og utover var fagbevegelsen igjen på offensiven, særlig blant sjøfolk og silde- og havnearbeiderne. Den arbeidstakergruppen det var vanskeligst å få organisert, var nok kontor- og butikkfunksjonærer. Det

var få ansatte på hver arbeidsplass, og de jobbet ofte side om side med arbeidsgiveren. Mange som arbeidet på kontor eller i butikk, ville gjerne markere avstand til arbeiderklassen og dermed også til arbeiderbevegelsen, og dette må ha hemmet lysten til å organisere seg.

Arbeidernes Ungdomsfylking i Haugesund var i 1930-årene engasjert i arbeidet med å stifte fagforeninger. Etter at Rabinowitz våren 1935 skulle ha nektet sine butikkansatte å organisere seg, delte AUF'ere ut løpesedler utenfor butikken i Strandgata. Politiet ble tilkalt, og formannen i faglig utvalg i AUF, Knut Hellem, fikk 20 kroner i bot for å ha brutt politivedtektene, som forbød utdeling av "aviser, skrifter eller lignende som befrykter aa føre til uroligheter". Butikksjefen til Rabinowitz, Stener Askeland, rykket ut i avisen dagen etter og opplyste at selv om Rabinowitz ikke så med glede på det, så ville han ikke motsette seg at de ansatte ble organisert, men da i fagforeninger som sto "fritt". Redaktøren i Haugarland Arbeiderblad tolket dette som at Rabinowitz bare ville tolerere såkalt "gule" fagforeninger, det vil si slike som sto utenfor Landsorganisasjonen og ikke hadde noen tilknytning til Arbeiderpartiet.

RABINOWITZ EKSPANDERER

I slutten av 1920-årene begynte Rabinowitz også å produsere klær i Haugesund. Virksomheten foregikk i skiftende lokaler, og bemanningen økte til over 50 utover i 30-årene. I 1937 var Rabinowitz flere ganger i konflikt med en fagforening ved fabrikken, og han forsøkte på flere måter å knekke fagforeningen som var med i det LO-tilsluttede Norsk Bekledningsarbeiderforbund. Blant annet skal han som startet fagforeningen, ha blitt sagt opp.

I 1937 var byggingen av Rabinowitz' nye konfek-

sjonsfabrikk "Condor" i Flotmyrgata kommet i gang. Da den sto ferdig året etter, var det ca 100 ansatte der – en stor bedrift i haugesundssammenheng – og det var mulighet for ytterlig utvidelse. I 1938 var over 50 av de ansatte på Condor organisert i Haugesund bekledningsarbeiderforening, og fagforeningen ville ha tariffavtale. Rabinowitz mente at arbeidernes krav ville være ødeleggende for økonomien ved fabrikken. Ved et par anledninger samlet han arbeiderne for å forklare hvorfor han ikke kunne gå med på fagforeningens lønnskrav. Han pekte på de lave lønningene i Romsdal, der mye av herrekonfeksjonen i 1930-årene ble utført ved såkalt "leiesøm".¹ I Romsdalsbygdene satt skreddere hjemme med sine maskiner og sydde for grossererne som leverte stoff og sørget for salg av de ferdige klesvarene. Mange av skredderne hadde også småbruk. Det sier seg selv at det var vanskelig å få organisert disse "leiesømskredderne". Lønningene ble holdt nede, og fabrikkproduksjonen hadde vanskelig for å konkurrere.

FRA KONFLIKT TIL SAMARBEID

Sosialistredaktøren i Haugesund slo tilbake mot Rabinowitz og anklaget ham for å spille rollen som den forfulgte jøde. Arbeiderne forlangte bare at Rabinowitz skulle anerkjenne og respektere fagforeningen. Slik det var nå, var ikke Rabinowitz noen avholdt mann i Haugesund, mente redaktøren. Han trodde mye av Rabinowitz' holdning kom av at han hadde "livegenskapets aand i blodet" og følte "velvære over aa vite at hver enkelt arbeider (var) i hans brød".² Forhandlingene høsten 1938 endte i streik, men i desember var konflikten løst, og på nyåret 1939 meldte fagforeningen at "Forholdet til bedriftsherren er bedret".³

Hvorfor hadde Rabinowitz nå endret syn på fagforeningsvirksomhet? Vi vet ikke. Vi kan bare peke på noen forhold som kan ha påvirket hans holdning til fagbevegelsen. Rabinowitz har selvsagt observert at klimaet mellom Landsorganisasjonen og Arbeidsgiverforeningen hadde blitt atskillig mildere utover i 1930-årene. Den viktige Hovedavtalen mellom de to partene, inngått i 1935, satte blant annet klare grenser for når fagforeningene kunne gå til streik. For det andre kan Rabinowitz rett og slett ha resignert overfor arbeidernes krav om tariffavtale fordi han ville og måtte ha den nye fabrikken på Flotmyr i gang. Han kan ha innsett at fagforeningen var så sterk at han ikke kunne overse den.

Da Hitler "Krystallnatten" 9. - 10. november 1938 slapp sine bøller løs på jødene i Tyskland med mord og brann og ødeleggelser, var Rabinowitz midt oppe i konflikten med arbeiderne på Condor! Selv om Rabinowitz hadde advart mot og angrepet antisemittismen i Europa og særlig Tyskland i 1930-årene, hadde heller ikke han forutsett hvor brutalt det tyske naziregimet ville gå fram. Arbeiderpartiregjeringen som satt med makten fra 1935, hadde et nært forhold til fagbevegelsen. Krystallnatten kan ha fått Rabinowitz til å innse at han som jøde i Norge hadde behov for venner. Norske myndigheter hadde ikke akkurat vært overivrige når det gjaldt å ta i mot jødiske flyktninger fra Nazi-Tyskland.

I september 1939 hadde Hitler startet det som skulle utvikle seg til 2. verdenskrig. Vel to måneder senere holdt Moritz Rabinowitz fest for sine arbeidere og funksjonærer. I sin tale kom han inn på striden han hadde hatt med fagforeningen. Nå ville han "åpent erkjenne at foreningens stiftelse og dens virke betød et

langt bedre samarbeide enn før", og formannen i fagforeningen, Andreas Skiri, takket Rabinowitz for de pene ord.⁴

Et drøyt år senere var det slutt for Rabinowitz. Han hadde gått i dekning umiddelbart etter at tyskerne hadde okkupert Haugesund i april 1940. De tyske nazistene, som kan ha sett på Moritz Rabinowitz som en ideologisk leder for norske jøder, tok umiddelbart etter invasjonen opp jakten på ham. De fikk tak i ham i desember 1940 og sendte ham til en konsentrasjonsleir i Tyskland der han døde vel et år senere. Resten av den nærmeste familien til Moritz Rabinowitz - hans bror, datter, lille barnebarn og svigersønn - ble sammen med andre norske jøder sendt til Auschwitz og drept i 1942/43.

KILDER OG LITTERATUR:

Øyvind Bjørnson. 2004. Haugesunds historie, bind 4

Haugarland Arbeiderblad

John L. Kamsvåg. 1990. *Med nål og tråd. Bekledningsarbeiderforbundet 1890-1990*

Moritz Rabinowitz. 1933. *Verdenskrisen og vi.*

NOTER:

¹Haugarland Arbeiderblad 2.08.1938

²ibid

³Haugarland Arbeiderblad 11.02.1939

⁴Haugarland Arbeiderblad 6.12.1939